

Vérvári élet Tatár

Kiállítás

a

tatai várban

'92 október –

'93 április

Ausstellung

in der

Tataer Burg

Oktober 1992 –

April 1993

Tata als Grenzburg

- A. Veltung Dotts.
- B. VVachsbaus.
- C. Turggisch begrebnus.
- D. Ghriften mit einer Be-
chart, Herrn von Bern-
stein Soldaten.
- E. Herr Pretzen sein kriegs-
Solck.
- G. 300. Palfische Soldaten.
- H. Groß Teich oder VVei-
her.
- I. Dotifer VVald.

42 Der Herr von Berenstein fürwar/
kam im siebenneuhigsten Jahr/

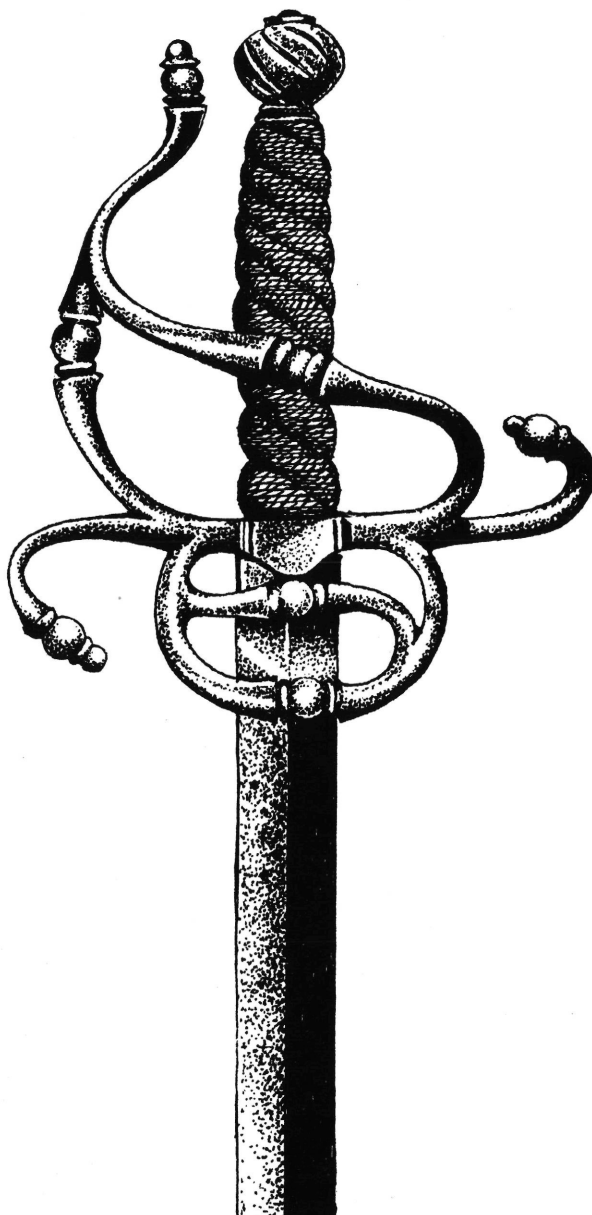
Dotis mit ein Pedare größ/
Gewanne bald die Statt vnd Schloß

in mehrern theil d/
erobert dieselb d/
cken wider/
wider.

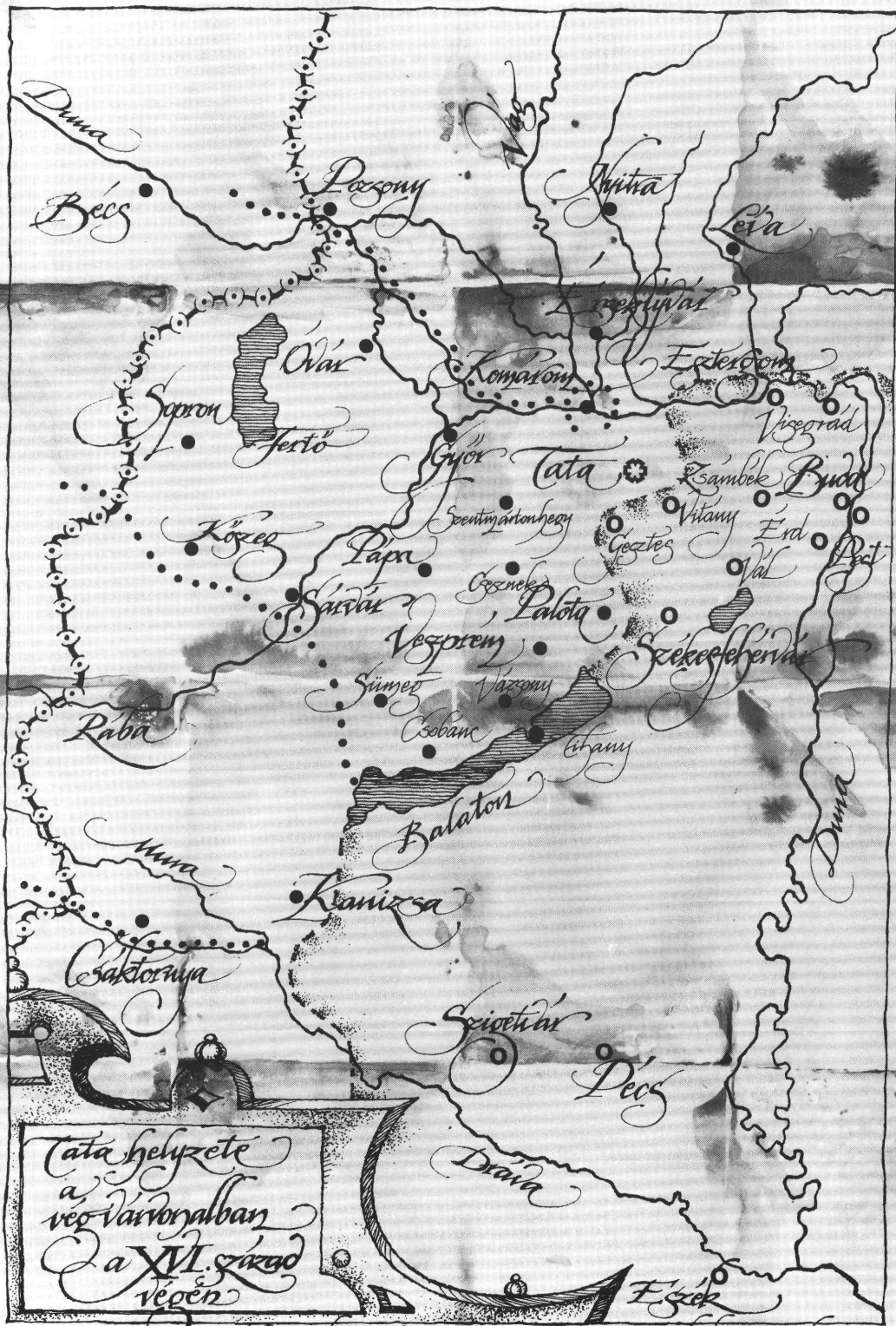
A kiállítás forgatókönyvét és a kiadvány
szövegét írta: Kiss Vendel
Fotó: Mohainé Varga Edit
Német fordítás: Klaus Sauerbrei
Katalógusterv és grafika: Ölveczky Gábor
Felelős Kiadó: Fatuska János
92-6511 Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.
Felelős vezető: Kovács Jánosné ügyvezető
igazgató

Vérvári élet Tatár

Tata
als Grenzburg

*Az előző oldalon: Nyugati típusú kard
XVII. század eleje*

*A Dunántúli főkapitányság várjai és a velük szemben
álló török várak*

A tatai vár hadtörténete a török korban

„Tovább haladva Tatára jut az ember, melyet véleményem szerint minden már vár elé helyezhetünk. Sziklára épült kettős árokkal védve egyenes gáttal körülsáncolva, senki semmi részről elfoglalni nem tudja.” Mátyás király történetírójától Antonio Bonfinitől származik a fenti — Tata védelmi képességeit — magasztaló idézet. Tanúsága szerint a közismerten pihenő- és vadászkastélyként szolgáló várat a XV. század végén a kortársak komoly erősségnek is tekintették. Bonfini korában az ország középső részein hosszú évek óta béke volt. Idegen hadak rég nem ostromolták az itt fekvő várakat, így tényleges harcértéküket nehéz lehetett felmérni. Valószínű, hogy ez a bizonytalanság egészen 1526-ig igen kevésbé zavarta a tataiakat. A nevezett év szeptemberében azonban a falaknak is, védőinek is bizonyítaniuk kellett képességeiket.

Az 1526. augusztus 29-i mohácsi győzelme után I. Szulejmán török szultán szeptember 12-én bevonult Budára. Seregének kisebb portyázó alakulatai a Duna mellett egészen Győrig száguldottak. Egy rablócsapat Tata alatt is megjelent, kiket a várórség, a település felfegyverzett lakosainak segítségével elkergetett. Ezzel a jelentéktelen összecsapással veszi kezdetét Tata több mint 150 éves török kori története.

A vár fekvése miatt — a Budát Béccsel összekötő út mellett áll, közel a kor hadjárataiban nagy szerepet játszó dunai vízi úthoz — méretét és erődítettségét meghaladó fontosságra tett szert. Sűrűn szerepelt a hadikrónikákban: 1526-tól 1685-ig 15 ostromot ért meg. Igen változatos módokon cserélt gazdát, története példa lehetne arra, hányféleképpen lehetett egy várat elfoglalni a török háborúk korában. Mindezek miatt nem lesz tanulság nélküli megismerkedni hadieseményeinek históriájával.

1526 – 1543

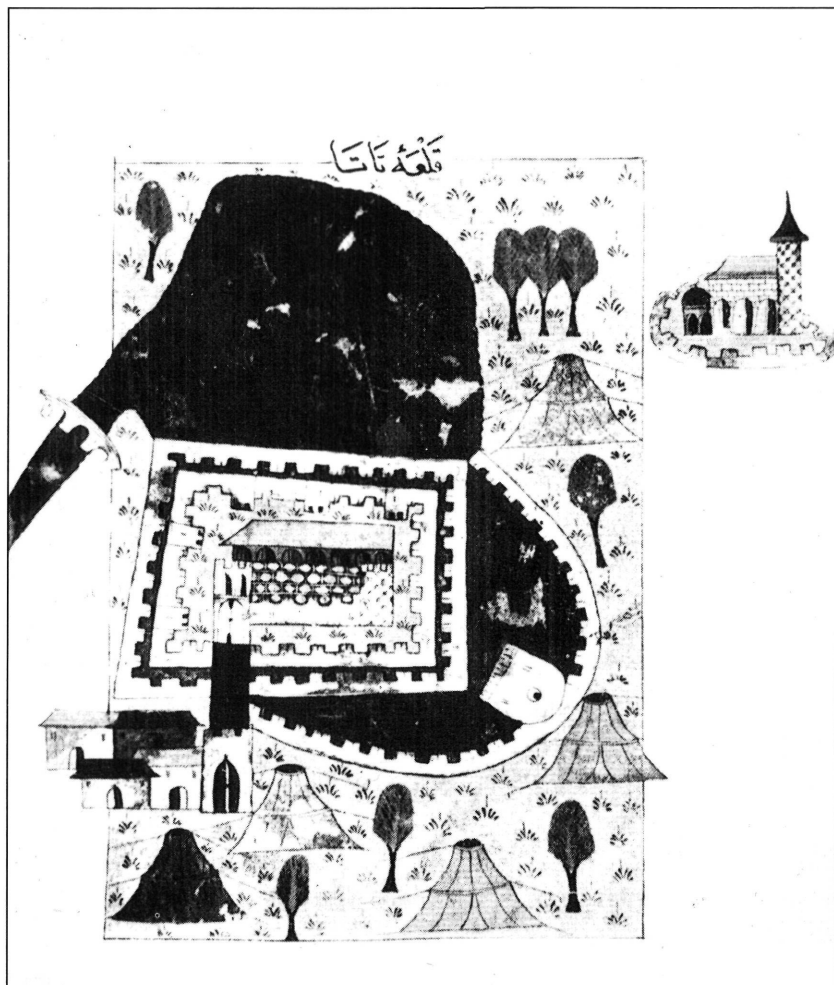
Alig vonultak el Szulejmán portyázói, a vár máris egy újabb háború szereplője lett. A kettős királyválasztással kezdődő polgárháborúban először Ráskay Gáspár, Szapolyai János hadvezére hódoltatja 1526 októberében. A következő évben a Ferdinánd-párti hadak állnak falai alatt. A vár őrsége először határozottan elutasítja a megadást. Ferdinánd serege nem vesztegeti idejét az ostrommal, tovább vonulnak Esztergom felé. A védők elszántsága nem tart azonban sokáig; vagy Ferdinánd seregének ereje, vagy a Szapolyai János helyzetéről a várba bejutott hírek miatt elbizonytalanodnak. Értesülve erről, Thurzó Elek száz lovassal visszafordul Esztergom alól, s a várőrség most átadja neki a várat.

1529-ig Ferdinánd birtoka. Ebben az évben Szulejmán Bécsen átvonuló serege elfoglalja Tatát is. A hadjáratot leíró szultáni napló tanúsága szerint a Tata melletti mocsaras erdő több gondot okozott a vonuló töröknek, mint a vár. Az őrség ugyanis nem várta be a szultán hadát — elszaladt. A visszavonuló török után ismét Szapolyai hívei szállják meg a várat, s meg is tartják 1540-ig, János király haláláig. 1540 őszén Ferdinánd seregei megkísérlik János özvegyétől elfoglalni Budát. A sikertelen kísérlet után visszatérőben a Fels Lenard vezette sereg elfoglalta Tatát.

Az 1541-es év gyökeres változást hozott az ország és a vár történetében. A török megszállta Budát és az ország középső részét, s Tata így határvárrá vált. Az új határok megerősítésére Szulejmán nem sok időt hagyott. 1543-ban a frissen meghódított Buda biztosításának céljával hadjáratot indít. Először Esztergomot foglalja el, majd augusztus 15-én serege megindul Tata ellen. A szultán 16-án Neszmélynél letáboroz, az Ulema bég vezette előhad pedig megszállja Tata környékét és bekeríti a várat. A védelem Hannibal Tasso kapitány és 600 zsoldosának lenne a feladata, ők azonban inkább átadják a várat a töröknek. Lufti pasa török krónikás így írta le a vár elfoglalását: „Mikor a nevezett várban lévő gyaurok a világbírónak arrafelé indulásáról értesültek, nem remélték hogy életben maradhatnak, ezért az előre küldött Ulama bégnek elébe vitték a vár kulcsát, aki aztán azt egy emberével az iszlám padisahjához küldte. Ennélfogva kegyelmet adott a gyauroknak...” A védők augusztus 17-én — Szulejmán ekkor ért a vár alá — átadták a várat és Komáromba vonultak. A szultán a vár felszerelését elvitette, majd parancsot adott falai lerombolására. A bontásra csak a következő

napon került sor, s a szultáni sereg a török krónikák szerint „földre döntötte levegőbe nyúló ormait és összevegyítette a föld részeivel”.

A várat feladó Hannibal Tasso-t Komáromban bíróság elé állították, elítélték és kivégezték.

*Matrakcsi Nászuḥ
(török minatúra)
Tata 1543-as
elfoglalásáról*

A végvár- rendszer kiépülésétől 1566-ig

Az 1543-as szultáni hadjáratból kialakult a török hódoltság határa. Ha lassan és eleinte szervezetlenül is, a magyar oldalon ugyancsak megkezdődött egy új határvédelmi rendszer kiépítése. Az 1550-es évek közepére a régi várak gyors megerősítésével kialakul a nagyjából egységes végvárrendszer. A szükség és a pénztelenség miatt a megerősítések és az új építkezések is úgynevezett magyar módon — föld-fa építkezéssel — történtek. Szervezetileg egy nagyobb és erősebb vár állott a védelem központjában és a vidék kisebb várai irányítása alá tartoztak.

Tata már csak fekvése miatt is fontos elemét képezte a kialakuló végvárrendszernek. A török krónikák állításaival szemben 1543-ban nem rombolták földig — egy korabeli forrás kevés munkával rendbehozható és őrség elhelyezésére alkalmas helyként írta le. Újjáépítésének pontos dátuma nem ismert, de az 1547-es évben már említik kapitányát. Az 1549-es évi országos költségvetésben említik az őrség létszámát, zsoldjuk éves összegét, mely 3000 forintot tett ki. A hely fontosságát jelzi, hogy őrségének létszáma folyamatosan emelkedik. 1549-ben 20 lovas és 80 gyalogos, 1555-ben 60 lovas, 100 gyalogos és 3 pattantyús szolgált a várban. Szervezetileg a komáromi főkapitány parancsnoksága alá tartozott. Ellátását és a helyőrség pótlását is Komáromból kapta a vár. Nagy János tatái kapitány egy leveléből tudjuk, hogy a komáromi naszádosok hat naponként, váltva adtak szolgálatot Tatán. Az újjáépített vár őrsége sok bosszúságot okozott a töröknek, mert a szultán 1557-ben Tata lerombolását követelte Ferdinándtól. Mégsem a szultáni követelés, hanem őrségének túlzott vonzódása a borhoz okozta Tata vesztét 1558-ban. A kortárs történetíró, Forgách Ferenc így írta le az eseményeket: „Nagy János a kapitány Komáromba ment a szükséges dolgok végett, az út pedig veszedelmes, cselvetésre alkalmas volt. Ezért minden lovasát magával vitte csak gyalogosokat hagyott őrségül, akik aztán éjjel-nappal nyakalták a bort, és nem állítottak őrséget, amint kellett volna. Ez Hamza bég a közeli Esztergom parancsnoka előtt nem maradhatott rejtve: csendben a falakhoz vonult, létrákat vitetett, és végül is úgy hatolt be szerencsésen a várba, hogy senki észre nem vette, senki nem védekezett.” A mámorból ébredő őrséget a török részint levágta, részint foglyul ejtette. Ugyancsak Forgách írta le azt is, hogy a várfoglalás ellen tiltakozó királyi követeknek Szulejmán azt válaszolta, hogy katonái gazdátlan várat foglaltak el, Ferdinánd emberei hasonló esetben ezt szín-

tén megtehetik. Nagy János kapitányt a vár elvesztése miatt bíróság elé állították. A vizsgálat árulását nem bizonyította, de hanyagsága miatt elítéltetett és fejét vették.

A törökök megerősítették a várat, és nagyszámú őrséget helyeztek el benne. 198 lovas, 260 gyalogos, 2 kovács és 13 tüzér szolgált Tatán a zsoldjegyzék szerint. Nyolc évig tart a török uralom, Szulejmán utolsó, 1566-os hódító hadjárata teremt alkalmat a vár visszaszerzésére. Arszlán budai pasa a szultáni sereg megérkezése előtt megkezdte a hadműveleteket a Dunántúlon. Június elején ostrom alá veszi a híres bajvivó Thury György által védett Palota várat. Az ostrom elhúzódott, s a felmentő sereg közeledtének hírére Arszlán, ostromeszközeit is hátrahagyva visszavonult. Elvonulása után röviddel megérkezett Palota alá a magyar végváriakból és az ausztriai rendek által toborzott csapatokból álló felmentő had. Az itt tartott haditanácson döntés született arról, hogy megkísérlik Veszprém és Tata visszafoglalását. Eck von Salm dunántúli főkapitány vezetésével, a szerencsétől is segítve, gyorsan elfoglalták Veszprémet, majd Győrbe vonultak. Itt a dunántúli nemesség által összegyűjtött had is csatlakozott hozzájuk. A több mint 10 000 fős egyesült sereg július 2-án indult el Győrből Tata alá. A vár török védői a megadásra való felszólítást visszautasították. Salm ezután a vár nyugati oldalával szemben felállította az ostromágyúkat és megkezdte a falak töretését. Forgács szerint két napi lövés után több nagy rés keletkezett a falon, így július 5-én az ostromlók a rohamhoz gyülekeztek. Salm három rohamoszlopot alakított. Egy ezer fős alakulat a vár DNY-i oldalát (valószínűleg a rondellát), egy hasonló erejű brigád pedig a nyugati várfalon lőtt rést támadta. A harmadik oszlop, 2000 fő, a várkapu ellen indult rohamra. „A katonák felemelt zászlókkal és nagy dobpergés közepette versengve kezdtek nyomban a romokon át fölmászni, a törökök viszont iparkodtak őket visszanyomni puskákkal, nyilakkal és más hajító fegyverekkel harcolva ellenük”, írja le szemléletesen a rohamot Istvánffy Miklós. Kemény küzdelem után a támadók elfoglalták a külső védműveket, a törökök pedig a (középkori kastélyból kialakított) belső várba vonultak vissza. Végül arra az ígéretre, hogy életük megmarad, megadták magukat.

1567 nyarán megkezdődtek a béketárgyalások. II. Szelim — Szulejmán utódja — a tárgyalásokon Tata és Veszprém lerombolá-

sát szabta feltételként a békéhez. A nyolcéves török megszállás azonban bebizonyította a vár fontosságát Bécsben. A tatái török őr-ség állandó rajtaütéseivel nyugtalanította Komárom és Győr környékét. Az 1566-ban Palota alatt tartott haditanácskozáson is a török portyák okozta kárral érveltek visszafoglalása mellett. A vár tehát királyi kézen maradt az 1568-as drinápolyi béke megkötése után is, sőt lerombolása helyett megerősítéséről dönt az Udvari Haditanács.

Az 1568-at követő hosszabb békeidőszak lehetőséget biztosított a végvárrendszer – a Haditanács által irányított – szervezett kiépítésére és korszerűsítésére. Tata ez időben kezdődő jelentős megerősítése is e folyamat része. Ahhoz, hogy az új építkezések jelentőségét kellőképpen fel tudjuk mérni, egy rövid kitérőt kell tennünk, s megnéznünk, hogyan alakult a vár építésének története.

A már Bonfini idézetéből is ismert négy saroktoronyos, kettős fallal és árokkal megerősített kastély a XVI. század elejére korszerűtlenné vált. Vékony falai nem védtek az ágyútűztől, kis alapterülete nem tette lehetővé jelentősebb őr-ség és tüzérség elhelyezését. Megerősítése 1526 vagy 1529 után kezdődik meg, valószínűleg sövényfonatos palánkerődítés formájában. DNY-i és ÉNY-i oldalához újabb védőfalat húztak, az új fal DNY-i sarkára pedig egy, a tüzérség elhelyezésére alkalmas kerek bástyát, úgynevezett rondellát építettek. Az új kaput toronnyal erősítették meg, s egy széles vizes-árkot is húztak a falak köré. A vár 1543-as elfoglalását ábrázoló miniatúra az ily módon megerősített Tatát ábrázolja. Az 1543 utáni újjáépítés valószínűleg ugyanezen minta szerint történt. A nyolcéves megszállás alatt a törökök is építkeztek Tatán, de nincs bizonyíték arra, hogy a fennálló falak javításán túl új védműveket emeltek volna.

A Haditanács megbízásából, a korszak neves katonája, Nicolaus Salm vezetésével 1568-ban egy bizottság szemlélte meg a várat. Jelentésükben a várhoz közel fekvő dombok, valamint az épületek alapját alkotó szikla kis alapterülete miatt nem tartották Tatát alkalmasnak arra, hogy hosszabb ostromot is kiálló erősséggé lehessen kiépíteni. A török portyák feltartóztatásában játszott szerepe miatt azonban a bizottság szerint „nem kell ily rossz állapotban hagyni, de meg kell erősíteni és ki kell javítani, hogy a helyőrségbeliek tarthassák magukat benne az ellenség ellen.” Konkrét javaslatokat

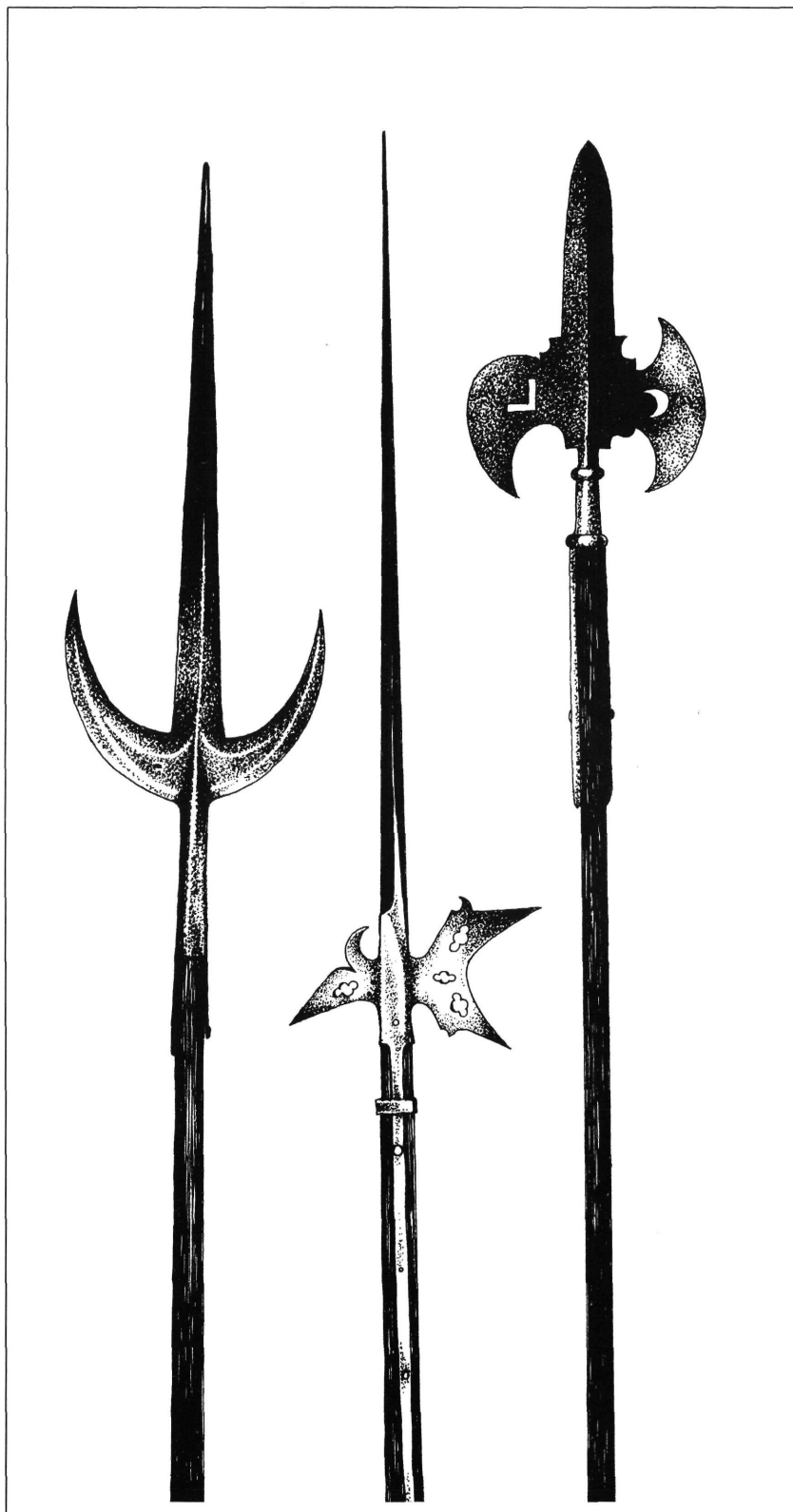
is tettek a megerősítésre: így a középkori kastély tornyainak visszabontását, a külső vár falainak magasítását és földtöltéssel való megvastagítását, a fából készült erődítmények kővel való megerősítését és a külső várak kiszélesítését, csak hogy a jelentősebbeket említsük.

A bizottság javaslatainak megvalósításával, az építkezések irányításával az uralkodó Suess Orbán építészeti főfelügyelőt bízta meg. Suess a korszerűsítési munkálatokat az olasz erődítési rendszer elveinek megfelelően végezte. Ennek röviden a lényege: a bástyák elhelyezésének és a kötőgátak vonalvezetésének olyan módon történő megoldása, hogy a bástyákon elhelyezett ágyúkkal a bástyák és falak előtti tér minden pontja tűz alá vehető legyen. Jellemzői e rendszernek a három- és ötszögletű bástyák. A munkavégzés szakaszait Suess Orbán egy 1577-es keltezésű jelentéséből ismerjük. Legelőször a déli sarkot védő, nagyméretű földbástya kővel történő újjáépítésére került sor. Megtörtént a bástyákat összekötő falszakaszok (kötőgátak) magasítása és földtöltéssel való megerősítése. Ahol szükséges volt, a régi falakat alapjukig lebontották és új falakat húztak. A belső vár két tornyának lebontása megtörtént, s megkezdték a harmadik visszabontását is. Végezetül az ÉK-i sarkon egy új bástya építésén dolgoztak, melynek elkészültét az 1578-as évre ígérte a jelentés.

1586-ig további erősítéseket végeztek a kötőgátakon, s megtörtént a negyedik, ÉNY-i bástya felépítése is. Az elkészült új bástyákat a vár kapitányairól nevezték el, így a DK-i bástyát Ferrando Zamaria kapitányról Ferrando-bástyának, az ÉK-it pedig Rosenberg György után Rosenberg-bástyának. A tervekben szerepelt a rondella sokszögű, olasz bástyává történő átépítése, mely pénzhiány miatt azonban megghiúsult.

A várról 1569-ben és 1572-ben készült mérnöki felméréseken ún. elővédművek is szerepelnek, a kortárs leírásokban pedig említést tesznek a várat övező palánkkerítésről. A későbbi ostromok során ezen építmények azonban semmilyen szerepet nem játszottak a védelemben...

*Runka
és alabárdok
XVI–XVII. század*

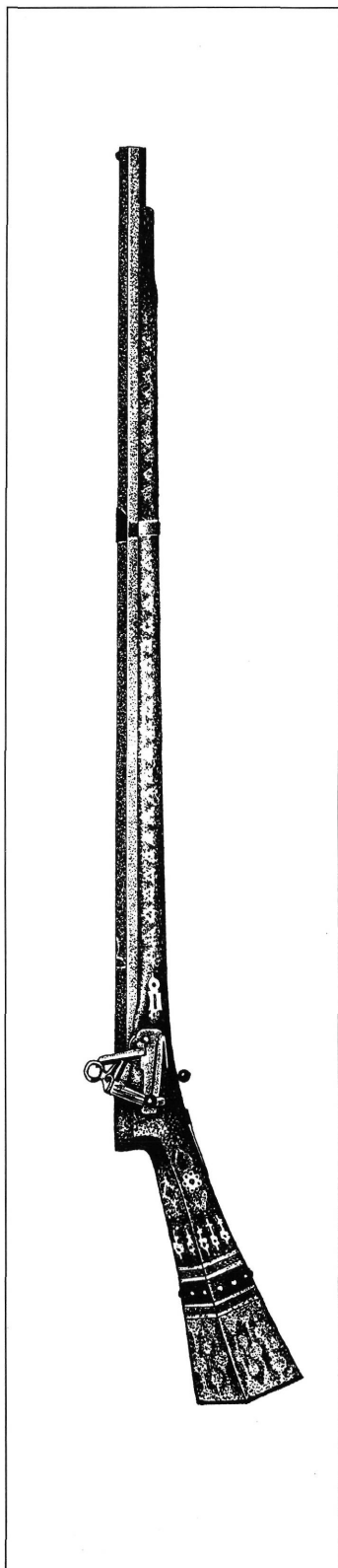

Tata 1566-tól a 15 éves háborúig

Egy vár birtoklásától a török korban jelentős területek sorsa függött. Tata jelentőségét szemléletesen mutatják Musztafa budai pasa alábbi sorai: „Ismeg Tatát és Veszprémet miolta megvevék másfél száz falukkal több Székesfehérvár tartományában, az kik azelőtt minden fizetést szolgálatot míveltek, kikben mastan csak egy is nem akar bejárni, Esztergom tartományában meg azonképpen, tehát mint éljenek el a szegény iszpahiák.”

Végvár és környéke szoros kapcsolatban állt egymással: a vár-környék falvai adták a vár építéséhez, javításához a munkaerőt és szolgáltatták a várórság ellátásához szükséges javakat töröknek, magyarnak egyaránt. A török hadszervezet alapját alkotó szpáhik teljességgel a hódoltatott falvak szolgáltatásaiból éltek, így Musztafa panaszos kérdése több volt üres siráncozásnál. A hódoltság határait egyik fél sem tartotta tiszteletben, kölcsönösen megpróbálkoztak a másik területén fekvő falvak adóztatásával, szolgálatra kényszerítésével. A Tata élére 1568-ban kinevezett Ferrando Zamaria Specie di Casa, majd 1576-tól Rosenberg György kapitányok nagy eréllyel végezték a hódoltsági falvak adóztatását. Kapitányságuk idejére esett a vár kiépítése, s az ehhez szükséges munkaerő és építőanyag jelentős részét a hódoltsági jobbágyok adták.

„... mind szüntelen leveleket, verős nyársakat küldöz reájok, ily ok alat, hogyha oda Tatában nem szolgálnak, ökrökkel, szeke-
rekkel fát nem hordanak, és meszet nem égetnek is az vára építésére segítségül embört nem adnak, mind el égetteti nyársaltatja szegényeket, vereti, tömlöcözteti bírságolja őket.” — panaszkodik a már előbb idézett Musztafa pasa. A tatai kapitányok tevékenysége különösen rosszul eshetett a pasának, hiszen az ő birtokában lévő falvakkal művelték mindezt. A közvetlenül Buda mellett fekvő települések (Óbuda, Békásmegyer, Szentendre, Budaörs, Sóskút, Etyek és Érd) jobbágysai a szenvedő alanyok. Nem csoda ezek után, hogy hol „hitvány lovász”-nak nevezi a tatai kapitányt leveleiben, hol azzal fenyegetőzik, hogy ágyúkkal megy Tata ellen. A tataiak a pasa jobbágysainak adóztatása mellett, rendszeres zsákmányszerző portyákra is indultak. „Buda környül penig ugyan nem mer immár az embör még szőleiben, kertjében is az sok ragadozó tataiak miatt mönni.” — tanúsítja merészségüket a pasa. Számtalan levél szól a tataiak jószágablásairól. „Pünkösöd havának 16. napján, az sárváriak, pápaiak, veszprémiek, palotaiak, győriek, szentmártoniak, tataiak, komáromiak nagy haddal fölkészülvén, két vagy három helyen

lesőket hányván Zsámbék kastélyába száguldót bocsátván ott sokáig ellenkezővén, mindön fele barmokat juhokat elragadtak és el viték, efféle ellenkező dolgaiknak semmi szüneti nincsen.” — írja 1580 májusában Oveisz pasa. Egy 1578-as levél, a már említett Musztafa pasa idejében a budai mészárosoktól elhagyott állatok számát 7400-ra teszi, s ennek jelentős része a tatai vitézek számláján szerepel. A zsákmányszerző portyák gyakran jelentős hadi vállalkozások is.

Buda mellett a Tata körüli kisebb török várak (Zsámbék, Vál, Érd, Gesztes) állandó célpontjai a tatai portyáknak. 1578 márciusában a budai pasa az alábbi levelet írta: „Sárvári, pápai, veszprémi, palotai, győri, tatai tisztartók gyakorlatossággal való várak alá száguldástul leshányásoktul, ragadozásoktul meg nem szűnnek, ím minapon is Zsámbék alá száguldottanak, az mieinket lesre akarták vinni, a Váliakat meg azonképpen Gesztes alját egy nap háromszor száguldották meg.”

Egy 1581-es levélből arról értesülhetünk, hogy a pasa jelentős katonaságot kénytelen tartatni Vál mellett, mert a tataiak a vár porrig égetését ígérték. Az itt felsoroltakból — természetesen csak kiragadott példák — az is kiderül, hogy egy-egy jelentősebb portyára a dunántúli főkapitányságnak szinte valamennyi várából összegyűltek a vitézek, alkalmanként még az újvári és lévai katonák is csatlakoztak a tataiakhoz.

A hódoltsági jobbágyság adózásra és szolgálatra kényszerítése, a török helyőrségek elleni támadások és az ezektől nehezen elválasztható lesvetések, zsákmányolások együttesen azt eredményezték, hogy a török uralom a végvári portyák hatókörén belül sehol sem tudott igazán megszilárdulni.

*Török puska
XVII. század*

A vár a 15 éves háborúban

A XVI. század végén a törökökkel vívott kisebb összecsapások szinte észrevétlenül nőnek át egy hosszantartó, nagy háborúba. Ez a háborús időszak Tata hadtörténetének legmozgalmasabb időszaka.

1593 őszén Szinán nagyvezír, Dunántúlra vezetett hadjárata során elfoglalja Veszprém és Palota várakat. Palota elfoglalása után haditanácsot tart, ahol felmerül a hadjárat folytatásának (Tata elfoglalásának) terve. A királyi seregek fővezére, Mátyás főherceg, félve egy esetleges tatai ostromtól, jelentős sereget táboroztat a vár mellett. Szinán végül az idő rövidsége (a török Kászim napján, október 28-án túl, nem folytatott hadműveleteket), és a Tata mellett táborozó királyi sereg miatt lemondott az ostromról és elvonult téli szállásra. 1593–94 telén a végvári hadak, Pálffy Miklós vezetésével, jelentős sikereket érnek el, 1594 májusában pedig a császári sereggel együtt megkezdik Esztergom ostromát. A védők kemény ellenállása miatt az ostrom elhúzódott, a nyár elején aztán megjelent a hadszíntéren Szinán vezír is. A nagy török sereg közeledése miatt megszűnt Esztergom ostroma. A nagyvezír, Esztergom felmentése után, Győr elfoglalását határozta el. A Győr felé vonuló 80 000-es sereg július 21-én ért Tata alá.

A várat 170 magyar és 150 német katonájával Paksy György kapitány védte. Kétnapos ágyúzás után a vár erősen megrongálódott, a Komárom mellett táborozó királyi sereg pedig nem segített a védőknek. Paksy György ezért a harmadik napon Istvánffy szerint: „inkább élete mint dicsőségének akarván kedvezni az őrség által is sürgetett feladásba szabad elvonulhatás alatt beleegyezett mire Szinán könnyen reá állt.” A vezír a falakat kijavíttatta, élére bégget nevezett ki, majd tovább vonult Győr alá, melyet, mivel a királyi sereg itt sem segített a védőknek, kéthónapos ostrom után elfoglalt.

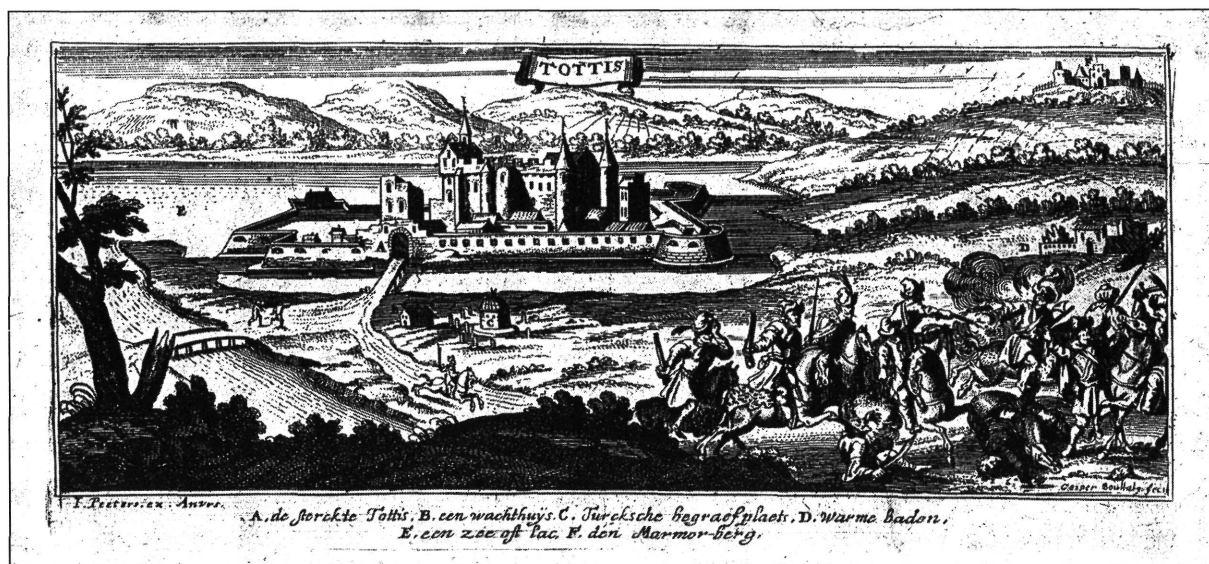
A várak elvesztése miatt a hadvezetés a védőket tette meg bűnbaknak. Erről Thurzó György egy leveléből értesülhetünk: „Az szegin végbelieket, az kik az töröknek kezekben adták a várakat...szegényeket úgy mind tattaikat, beszperimieket és szen martoniakat hítlenné tették és halálra ítélték.” Ez a sors jutott Paksy György tatai kapitánynak is, ám az elítéltnek végül megkegyelmezték.

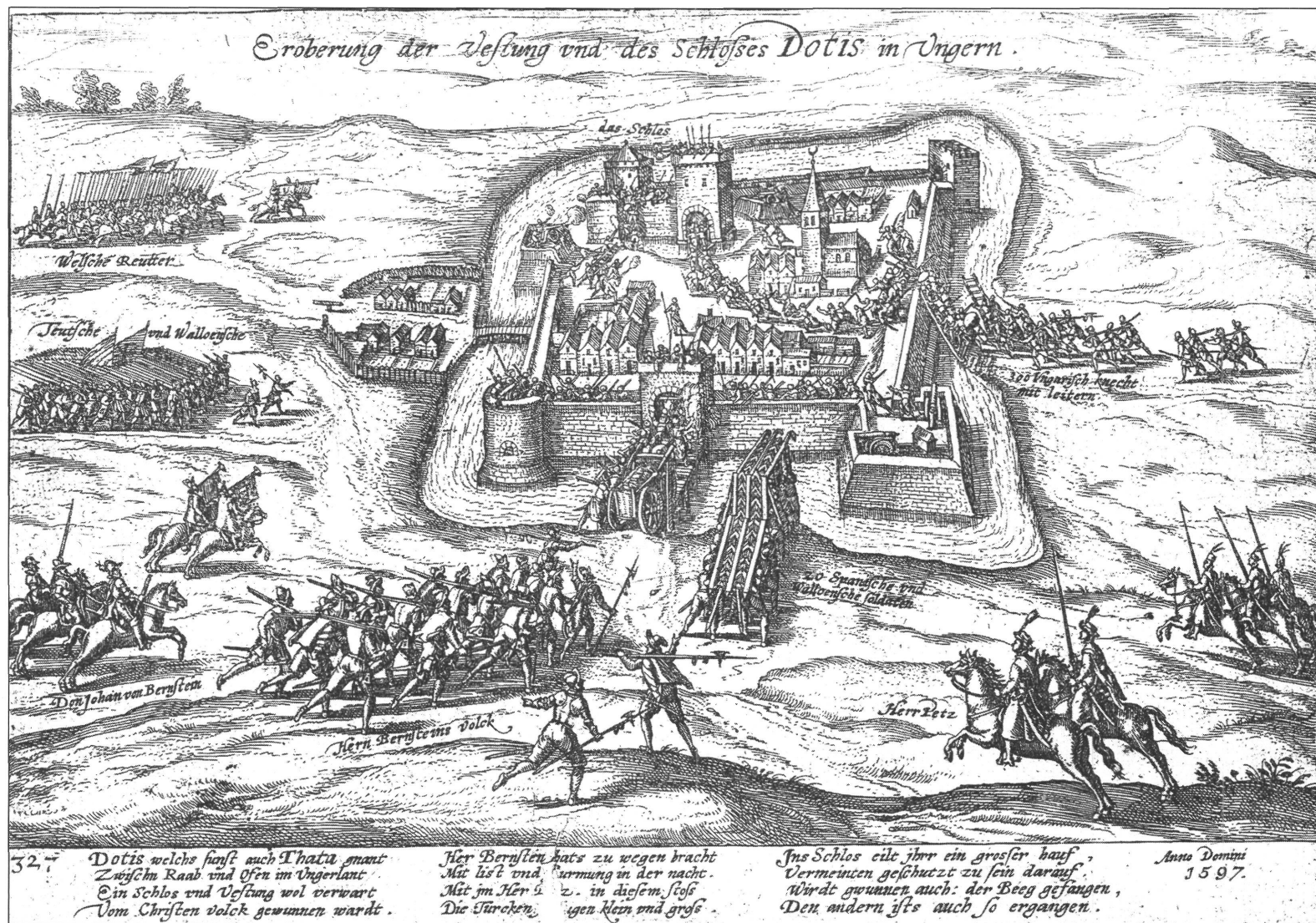
A haditanács a török sikerek ellensúlyozására nagyszabású elmentámadást tervezett az 1595-ös évre. Több tervezet született, me-

Siebmacher metszete
az 1597. május 23-i visszafoglalásról

Bouttats-Peeters metszete

Tata 1597. május 23-i visszafoglalása
(ismeretlen művész metszete)

lyek közül egynek (ismeretlen szerzőtől) tatai vonatkozása is van. A tervezet egy Esztergom és Buda ellen indítandó támadást tanácsol, ugyanakkor a török kézen lévő Győr semlegesítéséhez szükségesnek tartotta Tata várának visszafoglalását is. Az 1595 nyarán Komáromnál gyülekező királyi sereg fővezére, Mansfeld gróf is az említetthez hasonló terv szerint cselekedett.

A magyar huszárok tavasz óta nyugtalanították a tatai törököket, állataikat elhajtották, foglyokat ejtettek és sokat levágtak közülük. 1595 júniusában a tatai bég szolgálja is foglyul esett, akinek vallomásából Mansfeld megtudta, hogy a bég segítséget kért a fehérvári pasától, de onnét csak azt a választ kapta, hogy megtámadtatása esetén, kétnapi ellenálás után, az elérhető legjobb feltételek mellett feladhatja a várat. E hír vétele után döntött Mansfeld úgy, hogy Tatát még Esztergom ostroma előtt visszafoglalja, s a sikerekben bízva kéri Pálffy Miklóst (a 15 éves háború legsikeresebb magyar katonáját), csatlakozna hozzá 600 huszárával. A Mansfeld és Pálffy vezetése alatti erők június 29-én Komáromból Tatahoz vonulnak, és másnap végig a várat ostromolják. Vagy a szolga hazudott a várőrösek helyzetét illetően, vagy a felvonuló erők voltak elégtelenek, mert Pálffy félve attól, hogy a sokkal fontosabb Esztergom visszafoglalása késedelmet szenved, az ostrom beszüntetését javasolta.

Mansfeld ezért visszavonult Komáromba, majd július elsején egy közel 40000-es sereg élén vonult Esztergom alá, melyet hosszú ostrom után elfoglalt. E jelentős siker után, az 1596-os évben valószínűleg újabb kísérletet tettek volna a királyi csapatok Tata visszafoglalására, de ez évben a hadműveletek súlypontja Eger vidékére tevődött át, s így Tata még egy évig török kézen maradt. 1597 tavaszán aztán Pálffy Miklós elérkezettnek látta az időt, hogy elégtételt vegyen magának korábbi kudarcáért.

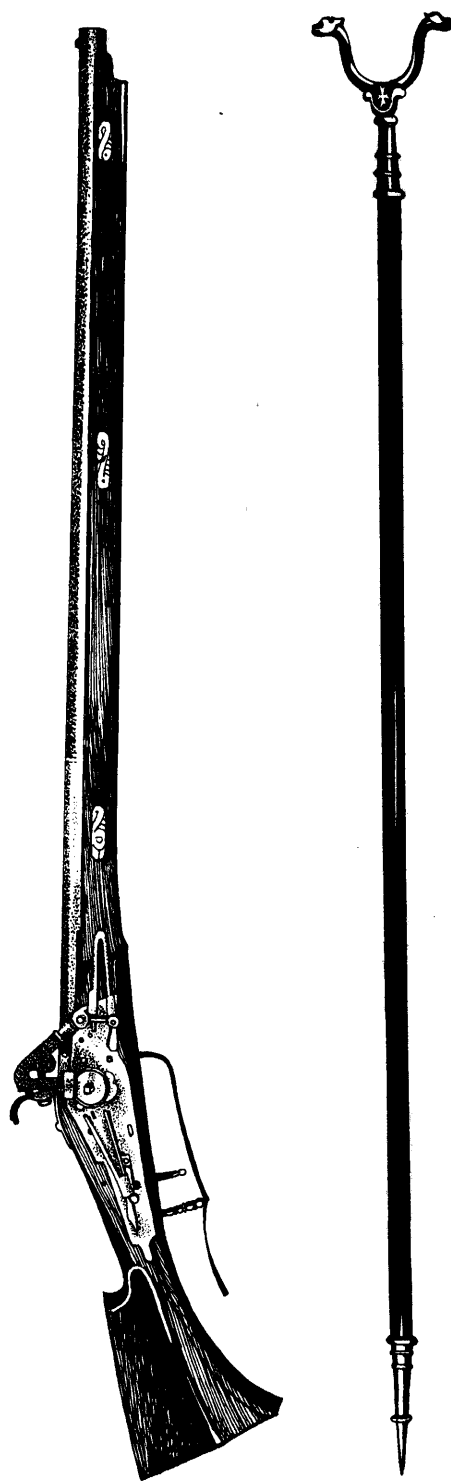
Tata visszafoglalásáért indított vállalkozása egy nagyszabású terv része, melynek végcélja Győr visszaszerzése, első lépése a Győrt Budával összekötő vár elfoglalása, mellyel elvághatja a Győrt védők utánpótlását. Az akciót a komáromi, újvári és esztergomi helyőrségek katonáinak egybehangolt tevékenységével tervezte végrehajtani, rajtaütésszerűen. A váratlanság hatását Pálffy egy új fegyver, a petárda használatával kívánta fokozni, melyet az év tavaszán Johann Bernstein hozott az országba. A kor történetírója Istvánffy Miklós, a következőket írja róla: „A francia és belga csaknem írtásig

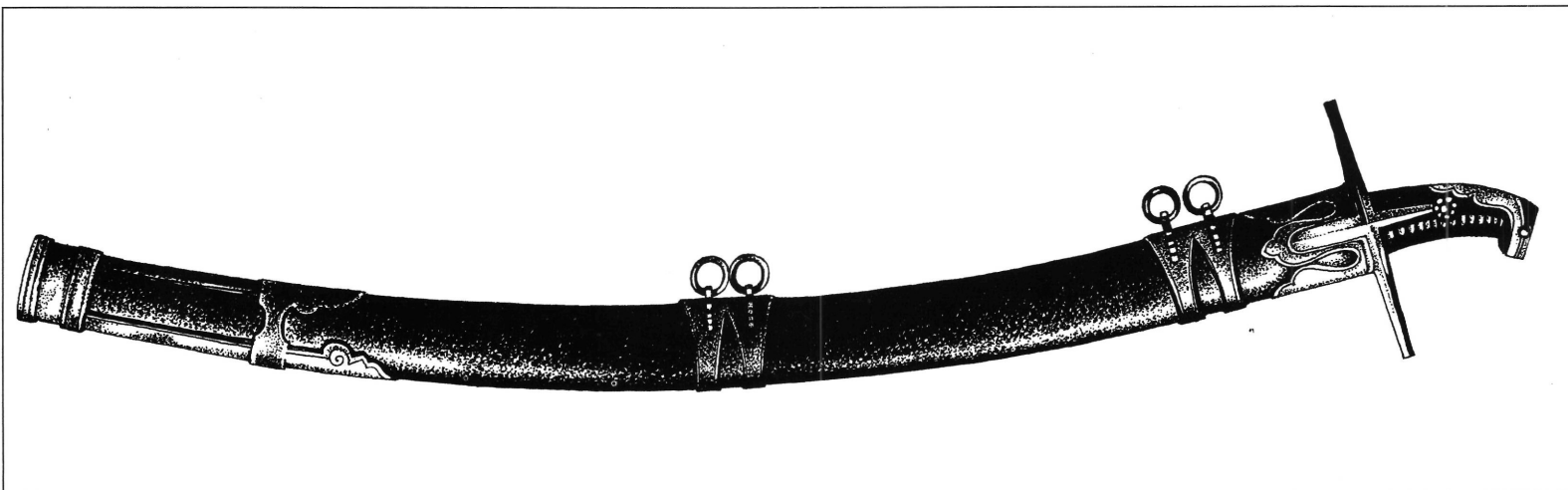
viselt belháborúban bizonyos gépezet találtatott fel, mi a várak városok kapuit egy csapással összezúzza. A petárdának nevezett hadigép megtöltve lőporral, iszonyú roham erejével a legerősebb kapukat is kiveté sarkából, s azt darabokra zúzá. Ennek a gépnek a magyarok és törökök még hírére sem hallák sem eddig nem látták. De azt Presdenszki behozván Pálfi-val elvégzé, hogy Tata megostromlásánál használandja.”

Az ostrom lefolyását Pálffy-nak Mátyás főherceghez írt leveléből ismerjük. Pálffy és Bernstein május 21-én utazott Újvárról Komáromba, ahonnan a petárdát lovasbiztosítással a szárazföldön előreküldik, ők maguk pedig Komáromból megerősödve Johann Pezzen muskétásaival, 6 nagyhajóval és 6 sajkával lehajóztak a Dunán Almásig. Este 9 tájban szálltak partra Almásnál, ahol csatlakozott hozzájuk a petárdát szállító egység s a komáromi magyar katonaság. A terv szerint az esztergomiaknak is ide kellett volna érkezniük, de a viharos éjszakában az árral szemben úszó sajkáikkal nem érkezhettek meg időben. Az esztergomi alkapitány ezért 500 hajdút gyalogosan indított el, s ők erős menettel éjfélre meg is érkeztek Almásra. Beérkezésük után Pálffy úgy határozott, nem várja be a hajón szállított katonákat, hanem megindul Tata felé. Rövidesen azonban belátta, hogy virradat előtt már nem tudja elérni a várat, ha pedig felfedezi őket a török, az egész terv kudarcba fulladt volna. Visszavonult tehát Almásra, s másnap délutánig pihentette seregét, melyhez hajnaltájban 16 sajkával csatlakozott még 250 gyalogos és 100 lovas esztergomi katona is. 22-én napközben lovasaival lezáratta a budai, zsámbéki, fehérvári és pesti utakat, elzárva ezzel Tatát a külvilágtól, a várat pedig örökkel figyeltette.

Délután a következő menetoszlopba rendezte seregét: a menet élén három, törökül jól beszélő lovas haladt egy Rác Illés nevű huszár vezetésével; utánuk a petárdát szállító szekér s kiszolgáló személyzete, húsz spanyol és vallon katona jött, ötszáz esztergomi hajdú és Pezzen kapitány 450 muskétása követte őket, majd 300, létrákkal felszerelt magyar gyalogos folytatta a sort, a menet végén pedig 300 esztergomi és komáromi német és vallon katona vonult. Éjszaka érkeztek a vár alá, itt Pálffy megállította a gyalogosokat, s a vár körül lesállításokba helyezte el őket. A törökül beszélő lovasok a petárdát szállító szekérrel és kísérelükkel egészen a várkapuig mentek. A tervnek megfelelően, győri töröknek mondták magukat, kik

*Keréklakatos
muskéta
támasztó villával
XVII. század eleje*

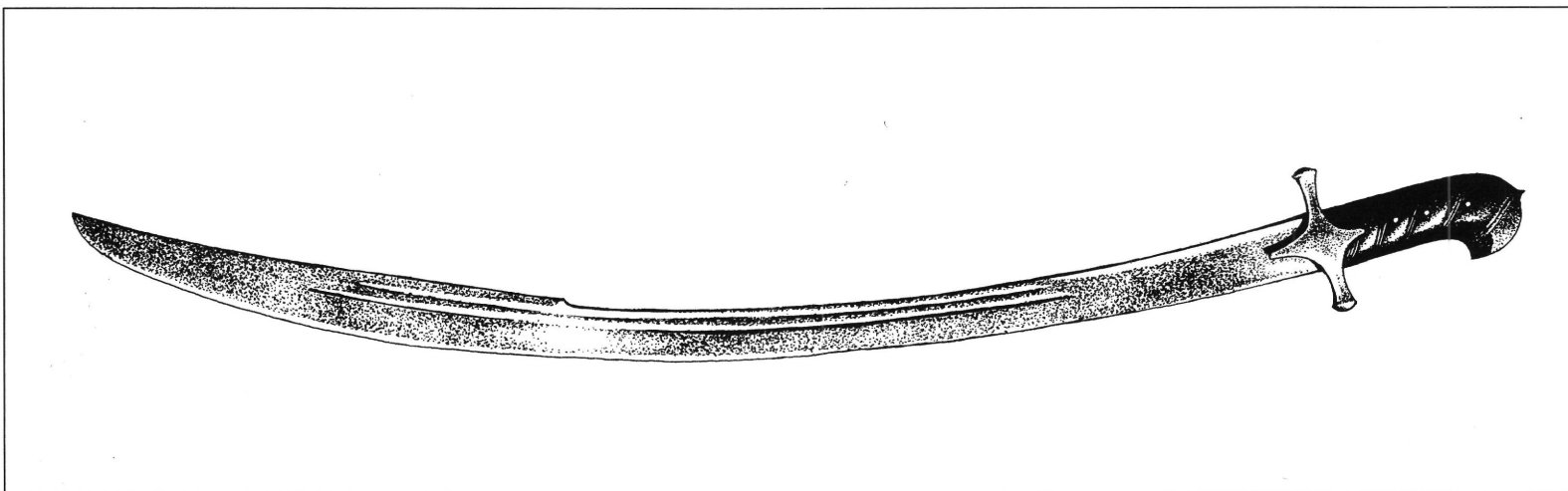

Magyar típusú szablya
XVII. század

Keleti típusú szablya
XVII. század

Budáról élelmet szállítanak, és engedély kértek, hogy éjszakára a vár falainak védelmébe húzódhassanak. Az engedély után a szekeret feltölték a hídra, az őr tiltakozására pedig azt felelték, hogy a portyázó hajdúktól akarják csak ily módon értékes szállítmányukat megóvni.

A petárdát egy különösen hosszú, létrához hasonló szekéren szállították, melynek vége acélcúcsban végződött. Az acélcúcs befúródott a felvonóhíd fájába, a szekér elején elhelyezett felvonószerkezet pedig segítette a petárdát elhelyezni a megfelelő helyen. Ez a különös formájú szekér feltűnt a jószemű kapuőrnek, de gyanakvását Rácz Illés eloszlatta, mondván, hogy a nagyobb biztonság végett kötöttek össze két szekeret, s innét a szokatlan forma. A beszélgetés alatt Bernstein emberei a felvonóhíddal ellátott kapuhoz tolták a szekeret, és elhelyezték a petárdát. A robbanás ereje szétzúzta a felvonóhidat és a kaput, a spanyolok pedig, a náluk lévő hídkészlet segítségével gyorsan behatoltak a várba. A robbanásra előrontottak rejtekhelyükről az esztergomi hajdúk és Pezzen muskétásai is. A meglepetésből felocsúdo törökök a várkapuhoz sereglettek, megkísérelvén kiszorítani a behatolókat. Ezt kihasználva a létrákkal ellátott 300 gyalogos az őrizetlen hagyott falszakaszon behatolt a várba, s oldalba támadta a védőket. Pálffy katonái megszállták a bástyákat és a falakat, a megmaradt török védők pedig visszavonultak a belső várba. 23-án reggel Pálffy felszólította a törököket a megadásra, ennek visszautasítása után pedig a bástyákon álló ágyúkkal lövetni kezdte a kastélyt. Az ágyúzás eredménytelen volt, ezért létrák segítségével négy oldalról megrohamozták és elfoglalták a falakat, a védők a béggel együtt fogságba estek. A sikeres rajtaütés következtében a vár épen került a győztesek kezébe; Pálffynak csak a kaput s a felvonóhidat kellett rendbehozatnia, ennek megtörténte után pedig erős, 750 fős őrséget helyezett el Tatán.

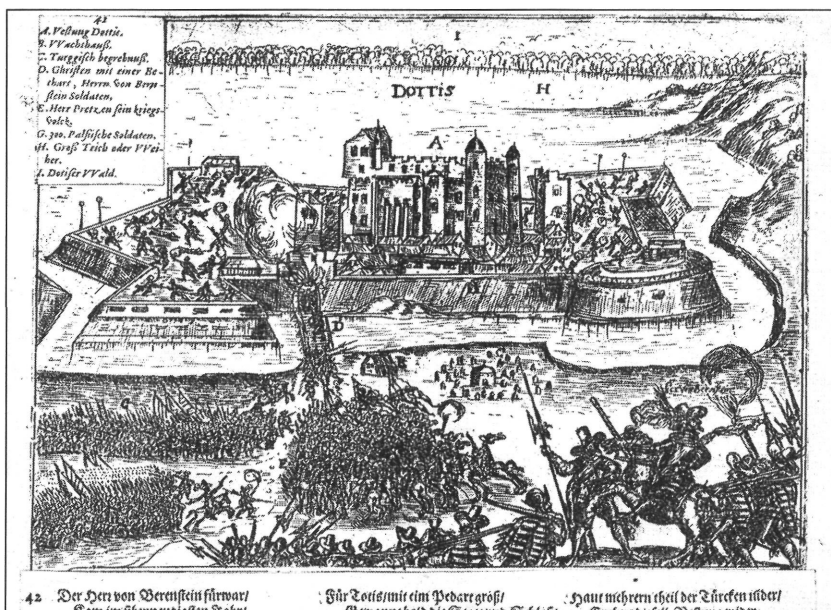
A nyár végén, ugyancsak Pálffy közreműködésével, visszafoglalták a töröktől Pápa várát is, és ezzel teljesen elszigetelték Győr török őrségét a hódoltságtól. Megkezdődtek az előkészületek Győr ostromához, de a hosszas készülődés időt ad a török felmentési kísérletnek.

Szaturdzsi Mehmed Szerdár (másodvezír) erős sereggel indult Győr felmentésére. A királyi had október 3-án felhagyott az ostrommal, és a Komárom melletti Izsa községhez vonult, hogy a ve-

zír támadásával szemben Tatának segítséget adhasson. A törökök október 8-án értek Tatához, de a felázott őszi utak miatt ostromágyúik lassan haladhattak, így a tényleges ostromot csak október 10-én kezdhették el. A várat 600 katona védte, kapitányuk, Vajda Kristóf, vitéz ember hírében állt, de a nagy túlerő miatt mégsem volt sok esélyük a vár megvédésére. Vajda Mátyás főherceghez, a királyi csapatok vezéréhez írt levelében hat napig tartja védhetőnek a várat, és sürgős segítséget kér. Levelére Mátyás haditanácsot hív össze október 11-én, ahol határoztak, hogy amint a magyar főurak, Nádasdy, Batthyány, Pálffy csapatai csatlakoznak a fősereghez, megtámadják a török tábort. Időközben, október 10-én, elkezdődött a vár lövetése, és valószínűleg már az első nap jelentős eredményeket értek el a törökök, mert 11-én egész nap rohamozták a várat, a védők huszonkét támadást vertek vissza. 12-én változatlan hevességgel folyik a falak rombolása, s kísérlet történik a vár bástyáinak aláaknázására is. A délkeleti bástya alatt sikerült is egy aknát felrobbantaniok, s a bástya jelentős része leomlott. Az ostrom három napja alatt a védők létszáma a felére csökkent, a falak védhetetlenné váltak, segítség pedig még mindig nem érkezett. Ebben a helyzetben, 12-én éjjel Vajda Kristóf elhatározta a vár kiürítését. Egy német krónikából, Georg Krewitz művéből arról értesülünk, hogy az elvonulás előtt aláaknáztatta a várat, majd a védőőrséget, a vár teljes felszerelésével együtt egy titkos helyen kivezette a várból. Az említett titkos hely a vár keleti, tó felé néző oldalán volt, ott, ahol a falak tövében eredő meleg forrás vizét a várba vezették. A tóból kivezető vízfolyásokat övező nádrengeteget kihasználva a menekülők nagy része másnap hajnalra eljutott Komáromba. Kisebb részüket az utakat őrző török lovasok észrevették, és részint levágták, részben foglyul ejtették. Az ostromot, Krewitz előadása szerint, a török másnap reggel is folytatta, s csak egy, otthagyt fogoly híradása után szállta meg a várat. A birtokbavétel közben felrobban a Vajda Kristóf által elhelyezett akna, mely 500 törököt ölt meg. A híradás valóságtartalma bizonytalan, met sem a török, sem a magyar történetírók nem tesznek említést erről az epizódról.

Az Izsán táborozó királyi sereg 13-án éjjel akarta megtámadni a török tábort 4000 lovassal, a vár eleste azonban fölöslegessé tette ezt az akciót. A vezír az eddigi ostromok után már megszokott módon, megerősített a sérült falakat, őrséget helyez el bennük, s mi-

Zimmermann
metszete
az 1597. május 23-i
ostromról

után a királyi sereg semmi hajlandóságot nem mutat arra, hogy üt-
közetet vívjon Tata alatt, elvonul.

Az újabb török megszállás nem tart egy évig sem Tatán. Egy új
hadjárat nyitányaként 1598 tavaszán Pálffy és Schwarzenberg her-
ceg, az előző évben Tatán már kipróbált módszerrel (a petárdával)
visszafoglalták Győrt a törököktől. A fő hadműveleti cél ebben az
évben Buda volt, melynek eléréséhez a Budát védő dunántúli tör-
ök erősségeket is vissza kellett foglalni, így július végén Tatára is
sor került. A királyi seregek bázisa most is Komárom, ahonnan júli-
us 30-án este Schwarzenberg 4 vallon ezreddel, 1000 Kollonits ez-
redbéli lovassal, 700 vértessel, 1400 huszárral és 16 ostromágyúval
elindul Tata felé. A nehéz terep miatt Tatától jelentős távolságra tá-
boroztak le.

Tatáig csak az az 500 huszár jutott el, akiket a várból kivezető
utak lezárására küldött a herceg. Másnap a tereptől s a nagy hőség-
től is nehezített menet után, délután érnek a várhoz, és Schwarzen-
berg még aznap megkezdí az ostromot. A vár DNY-i oldalán sánco-
kat emeltetett, elkezdtek a futóárkok ásását is, és „oly heves ost-
romba kezdett, hogy az ellenség még csak nem is mert mutatkoz-
ni”, írja a már említett Krekwitz. A látványos előkészületek csak a
védők félrevezetését szolgálták. Az éjszaka során az ágyúállásokat
a vártól DK-re emelkedő dombokra helyezte át, s az itt felállított 10

ágyúval hajnalban megkezdte az előző évi ostromban megsérült DK-i (az ún. Ferrandó-bástya) lövetését. Az estig tartó tüzérségi tűz hatására a bástya domb felőli oldala leomlott, s a várakok jelentős része betemetődött törmelékkel. A rés elleni támadásra sorshúzás útján Mörseburg lovag ezredének 4 zászlóalját jelölték ki. Egy az ostromról tudósító, 1598-as, Nürnbergben megjelent kiadvány szerint az ezred zászlóaljanként támadta a részt, „az ellenség oly erős puskatúzzal és kődobálással fogadta, hogy a rohamot háromszor kellett megismételni.” A negyedik roham előtt az ostromágyúk sortűzet adtak le a rés körül tömörült védőkre, majd a rohamozók betörték a résen, és elfoglalták a falakat. A védők, a tatari ostromok forgatókönyve szerint, ismét a belső várban találtak menedéket. Mörseburg vallonjai egész éjszaka lőtték ágyúval a belső várat, majd augusztus 2-án reggel felszólították a törököket a megadásra. Az életben maradt közel 100 török a kegyelem reményében megadta magát, de a fegyvert letévőket — talán az előző napi kemény ellenállás miatt feldühödve — a vallonok a béggel együtt lemészárolták.

Az ostrom során a török védőőrség (200 fő) teljesen elpusztult, a rés ellen rohamozó ezred vesztesége pedig 40 halott volt. A várral együtt gazdag tüzérségi felszerelés (36 db különböző űrméretű löveg) került a győzők birtokába. A várban kisebb helyőrséget hagyva (40 hajdú és 25 német gyalogos), a királyi seregek a következő nyolc nap alatt visszafoglalták Gesztes, Veszprém, Palota és Vázsony várakat. Ezzel a Buda körüli török végvárrendszert felszámolták, megnyílt az út az ország egykori fővárosa felé.

Tata a XVII. században

A 15 éves háború, a kezdeti remények után egyre inkább a küzdő feleket csak kimerítő, de eredményt egyik félnek sem hozó összecsapássá vált. A hosszú háborúban elnyomorodott s reményeiben csalódott országban a XVII. század elején új küzdelem kezdődött — nem a török, hanem a Habsburg kormány ellen. A Bocskai István vezette, a Habsburg kormányzat törvénytelenégei miatt ki-robbant háború gyorsan teret nyert. 1605 tavaszán Bocskai hadvezére, Némethy Gergely hajdúkapitány, seregével már a Dunántúlon is megjelent. A végek katonasága szinte mindenhol kaput nyit, és csatlakozik seregéhez — Tata sem kivétel. Az év végére a királyi csapatok ellentámadása kiszorította Bocskai hajdúit a Dunántúlról, és a végvárak katonasága visszatért a király hűségére. Forgách Miklós tatai kapitány és vitézei egyetlen kivételként a szabadságharc végéig Bocskai hűségén maradtak. Az 1606-os szőnyi békét követő 15 évben Tata nem szerepel hadieseményekben. Kevés és cseppet sem szívderítő eseményekről van tudomásunk. 1608-ban leváltották a vár kapitányát Balogh Pétert azzal a váddal, hogy összejárt-szott a törökkel. Az 1618-as pozsonyi országgyűlésen pedig a magyar rendek panaszkodnak a tatai német kapitány jogsértései miatt, s követelik, hogy újra magyar kapitány neveztessék ki a vár élére.

A növekvő rendi és vallási sérelmek által keltett elégedetlenség Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 1619-es hadjáratával kap támogatást. A Dunántúlra 1620 szeptemberében érnek a fejedelem hadai. Haller György és Fekete Péter 3000 katonája előtt önként nyit kaput Pápa, Veszprém, Palota és Tata vára is.

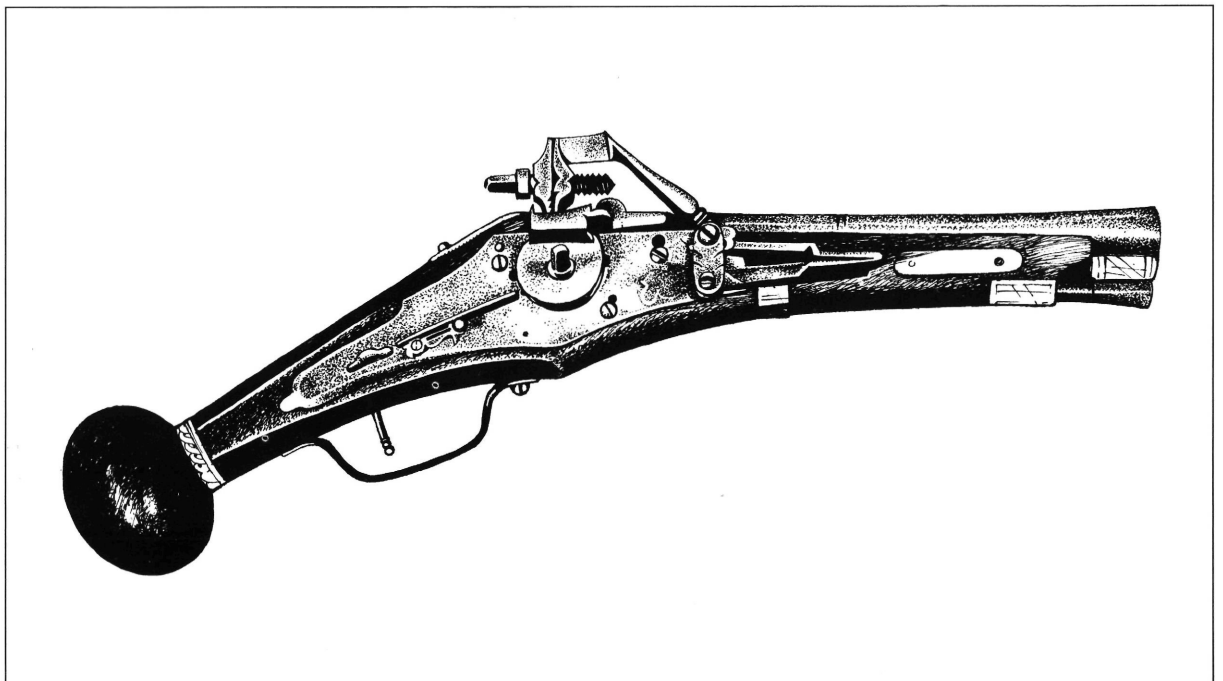
„Minket az változásra nem prédának, avagy ragadománynak való örülésünk sem pedig valaki jószágára való aspirálásunk és vágyódásunk kényszerített, hanem nemzetségünkhöz való igaz szeretetünk, hogy azokkal országunk szabadságának igazságának oltalmazásában és helére való állításában, sőt ki legnagyobb hitünknek igaz és szabados vallásában egyetársunk”, fogalmazták meg a végváriak csatlakozásuk okait. Ez idő tájt Bethlen hűségén 200 pus-kás gyalogos és 200 lovas szolgált a várban. Egészen az 1622-es nikolsburgi békéig Bethlené a vár — ekkor kerül vissza a király kezére. Jelentős hadieseményekben ezután egészen a század végéig nem szerepel a tatai vár.

Érdekessége miatt megemlítenék egy epizódot Tata történetéből, melyet a török világutazó Evlia Cselebi jegyez le munkájában.

*Huszársisak
XVI. század*

*Keréklakatos
szerkezetű pisztoly
XVI. század vége*

Köprili Ahmed nagyvezír 1663-ban, Érsekújvár meghódítására hadjáratot vezetett. A vezír táborából 300 anatóliai vitéz portyázni indult, és a tatai várhoz érkezett. Mivel helyismerettel nem rendelkeztek, azt török várnak gondolván, bebocsátást kértek. A tataiak, tudatlanságukat kihasználva, megpróbálták tőrbe csalni őket, de elkapkodhatták a dolgot, mert a törökök végül kivágták magukat a csapdából.

Evlia Cselebi szerint 170 magyart megöltek, 60-at foglyul ejtettek, és még a külső várat is felgyújtva érkeztek vissza győztesen a táborukba. Más előadásából sajnos nem ismerjük ezt az eseményt, s mivel tudjuk, hogy a tiszteletre méltó Evlia Cselebi néha túlzásokba esett, bizonyos kétkedéssel fogadhatjuk az általa leírtakat.

1683-ban látnak Tata falai utoljára jelentős török sereget. A Bécs ellen vonuló Kara Musztafa nagyvezír Thököly kurucaival együtt hódoltatja a várat. A visszafoglaló háború kezdetén, 1685-ben, újra királyi kézre kerül Tata. A következő évben visszafoglalják a törököktől Buda várát is, és Tata mint végvár elveszti katonai jelentőségét.

Visszavonulásukkor a törökök felgyújtották a várat, Buda elfoglalása után pedig nem is igen volt miért megerősíteni falait. Egy 1695-ös leírás romként említi, „melynek csak pusztá kőfalai fönt vannak s azok is dűlőfélben vannak.” Nem csoda, hogy az udvari haditanács, 1699-ben tartott értekezletén, más nagy múltú várakkal együtt Tata lebontásáról is döntött. Akár jelképnek is tekinthető, hogy az évszázad végén született döntés egyúttal a törökellenes küzdelmek korszakának lezárása is volt.

Kiss Vendel

Kiállítás vezető

A kiállítás első egysége a török háborúk leggyakoribb fegyvertípusaiból igyekszik egy kisebb válogatást adni a látogatóknak. A végvárrendszerben Tata helyzetét bemutató térkép és egy Georg Houfnagel által készített vármetszet után egy lovagi vért vonja magára a figyelmet. A mohácsi vereséget követően a magyar seregek fegyverzetéből eltűnt ugyan a nehéz lovagi vért, de díszelgő viseletként és lovagi tornákon még a XVI. század végén is használták. A kiállításon bemutatott darab is ilyen díszvért.

A végvárak őrségében nagyszámú nyugat-európai zsoldoskatonára szolgált. A falon elhelyezett első két vitrinben az általuk használt jellegzetes fegyvertípusok vannak. Az egyik vitrinben a gyakoribb kardtípusok kerültek elhelyezésre: a zsoldos gyalogság jellegzetes rövid kardja a „Katzbalger” és az impozáns méretű kétkezes kard, a bonyolult kézvédővel ellátott török kard, a zárt markolatkosarú, olasz eredetű „Schiavona”, és a vértesslovasság által használt egyenes kétélű kard. A másik vitrinben különböző gyűjtőszerkezettű muskéták láthatók, a kanócos, keréklakatos és végül a vegyes gyűjtőszerkezettű puskák, melyek egyben a kor haditechnikájának fejlődését is mutatják.

A keleti-török fegyverzet bemutatásával folytatódik a kiállítás. Jellegzetes keleti típusú szablyákat és gazdagon díszített török puskákat tekinthet meg a látogató. A vitrinek mellett álló bábún a keleti-török fegyverzetű lovas fő viseleti darabjait mutatjuk be, melynek részei a nyitott, csúcsos végű, orrvédővel ellátott sisak, láncing, kerek pajzs, szablya és kopja.

Az utolsó vitrinben helyeztük el a magyar katonaság által használt fegyvereket. Itt látható a keleti szablyától eltérő jelleget mutató magyar típusú szablya, a lovasság által használt hegyestőr, a csákányfokos, fokosbalta, és a korban rangjelző szerepet betöltő buzogány.

A terem közepén elhelyezett tárlókban a nyugat-európai nehézlovasság által használt mellvérték, nyitott és zárt sisakok vannak. Külön vitrinben láthatók a keleti sisakból kialakult, a magyar lovasság által használt jellegzetes huszársisakok.

A falakon körben a kor jellegzetes katonatípusait ábrázoló képek és a Tatával szomszédos várakat ábrázoló metszetek kerültek elhelyezésre. A Komáromot ábrázoló metszet mellett egy dunai naszád makettje és a naszádokon használt ágyú látható.

A kiállítás második egysége Szinán nagyvezírt és Tata 1594-es török ostromát ábrázoló két metszettel kezdődik. Tata a 15 éves háború során több ostromot élt át. Az állványokon elhelyezett tüzéségi eszközök és a falon látható ostrommetszetek utalnak erre az időszakra. Az 1597-es ostrom hadtörténeti érdekessége volt, hogy a török háborúk során itt alkalmazták először a várkapu betörésére szolgáló ostromeszközt, a petárdát. A Pálffy Miklós által használt fegyvernek két változata is látható a kiállításon. A visszafoglalásnak nagy nemzetközi visszhangja volt, ezt bizonyítják a visszafoglalást ábrázoló metszetek és a Nürnbergi Újságnak a kiállításon látható 1597-es száma. Az ostromot vezető Pálffy Miklós arcképe a bejáráttal szembeni falon látható, mellette két oldalt Schwarzenberg Adolfot és Győr 1598-as visszafoglalását ábrázoló két metszetet helyeztünk el. Győrt 1598-ban Pálffy és Schwarzenberg Tatához hasonló módon petárda segítségével foglalta vissza a töröktől.

A kiállítás utolsó része a XVI–XVII. századi hétköznapiak hangulatát próbálja érzékeltetni török és magyar bútorok és használati tárgyak segítségével. Különösen szép darab az intarziás XVI. század végi reneszánsz láda és gyöngyházberakással díszített török szék és korántartó. A reneszánsz ládán az 1674-ben alakult tatai mészáros céh korszója áll. A falon gazdagon díszített balkáni fegyverek – jataánok vannak. A tárlók közül az egyik a vár ásatása során előkerült használati eszközöket és kerámiákat, a másik pedig török rézedénytípusokat mutat be. A kiállítást XVII. századi tatai várat ábrázoló metszetek zárják.

Zusammenfassung

Die Tataer Burg war bis 1526 ein Lust- und Jagdschloß der ungarischen Könige und spielte, da es sich in der Mitte Ungarns befand, keine bedeutende militärische Rolle. Erstmals spielte sie eine solche in der Periode nach der Schlacht bei Mohács im Krieg des Johann Zápolya und Ferdinand von Habsburg um den Thron des Landes. 1526 ist sie im Besitz Johanns, 1527 Ferdinands, danach wird sie für kurze Zeit 1529 von dem gegen Wien ziehenden Suleiman I. erobert, 1540 gehört Tata wieder Johann. Nach der Eroberung Budas 1541 verändert sich die Situation der Burg, sie wird ein Element des die Expansion der Türken aufhaltenden Grenzburgensystems. Als Vorburg für das Wien schützende Győr hatte sie eine wichtige Aufgabe beim Aufhalten der türkischen Raubstreifzüge.

Mehrmals und auf unterschiedliche Art wechselte sie bei den Kämpfen gegen die Türken ihren Besitzer. 1543 übergab die Besatzung ohne Widerstand die Burg an Suleiman, der sie zerstörte. Sie wurde schnell wieder aufgebaut, 1558 aber wieder türkisch, diesmal durch die Nachlässigkeit der Burgbesatzung. 1566 eroberte sie General Salm nach harter Belagerung von den Türken zurück, in den Jahren darauf begann eine bedeutende Verstärkung der Burg. Unter der Leitung des Bauinspectors Orban Suess wurden in der Zeit von 1586 bis 1586 die das mittelalterliche Schloß schützenden Umfassungsmauern und Basteien dem italienischen Befestigungssystem entsprechend errichtet. Die verstärkte Burg bereitete den Türken große Sorgen, die Soldaten der Tataer Besatzung führten kleinere Kriegszüge bis nach Buda durch — dem Standquartier im türkischen Ungarn.

Ende des 16. Jahrhunderts brach ein neuer Krieg gegen die Türken (der sog. 15 jährige Krieg) in Ungarn aus.

Großwesir Sinan eroberte 1594 nach zweitägigem Beschuß die Burg. Miklos Pálffy gewann sie im Frühjahr 1597 mittels einer neuen Waffe — der Petarde — nach überraschendem Zuschlagen zurück.

Die Bedeutung der Burg wird durch die Tatsache unterstrichen, daß von der Rückerobertung zahlreiche Stiche angefertigt wurden und mehrere deutsche „Zeitungen“ von diesem Ereignis berichteten. Im Herbst 1597 wurde sie wieder kurzzeitig von den Türken besetzt, im folgenden Jahr aber vom Herzog Adolf Schwarzenberg nach hartem Kampf zurückgewonnen.

Am Anfang des 17. Jahrhunderts spielte sie eine Rolle bei den bewaffneten Auseinandersetzungen zwischen dem Habsburger Absolutismus und den ungarischen Ständen.

Die Besatzung schloss sich bei zwei Anlässen 1605 und 1620 der ständischen Bewegung unter István Bocskai bzw. dem Fürsten von Siebenbürgen Gábor Bethlen an.

Am Ende des Jahrhunderts, im Jahre 1683 ergreifen die Soldaten des zur Eroberung Wiens ziehenden Großwesirs Kara Mustafa Besitz von der Burg.

1685 gelangte sie erneut in die Hände des Königs, aber während den erfolgreichen Rückeroberungsfeldzügen der folgenden Jahre verliert das Grenzburgensystem seine Funktion und militärische Bedeutung.

Führung durch die Ausstellung

Im ersten Teil der Ausstellung zeigen wir die typischen, im Krieg gegen die Türken verwendeten Waffen. Nach einer die Lage Tatas im Grenzburgensystem darstellenden Karte sowie einem Tata abbildenden Stich von Georg Houfnagel aus dem 16. Jahrhundert ist eine Paraderüstung aus der 2. Hälfte des 16. Jahrhunderts zu sehen. In der Periode nach der Schlacht bei Mohacs verschwand aus der Bewaffnung des ungarischen Heeres die Rüstung der schweren Reiterei, aber zu festlichen Anlässen und bei Ritterspielen wurde sie noch bis zum Ende des Jahrhunderts benutzt. In der ersten an der Wand angebrachten Vitrine stellen wir die typischen Hieb- und Stichwaffen der in Ungarn kämpfenden Söldner vor. 1. Zweischneidiges Schwert; 2. Katzbalger; 3. Bidenhander; 4. Degen; 5. Schiavona; 6. Schwert.

In den nächsten zwei Vitrinen sind europäische und türkische Büchsen aus dem 16./17. Jahrhundert zu sehen. 1. Radschloß, 2. Rad- und Luntenschloß, 3. Luntenschloß.

Die vierte Vitrine zeigt die Waffen der ungarischen Besatzungen des Grenzburgensystems. Hier sehen wir die charakteristischen Typen ungarischer Säbel (6., 7., 8.), Streitkolben (2), Streitaxt (4), Panzerstecher (1), eine alte Waffe, das sog. Bauernschwert (5), sowie den ein Rangabzeichen darstellenden Streitkolben (3). Unter den ausgestellten Waffen ist der Säbel Nr. 8, in dessen Klinge der Meister den Kaiser Leopold I. und die Kurfürsten eingravierte.

In der zweiten Vitrine vom Eingang ausgehend sind die Verteidigungswaffen der schweren Reiterei Westeuropas zu betrachten. In der folgenden Vitrine sind drei verschiedenen Typen der zu dieser Zeit gebräuchlichen Pistolen zu sehen, zwei europäische, eine östliche.

Danach sieht der Besucher eine kleine Auswahl östlicher Säbel, neben der Vitrine haben wir versucht die Bewaffnung eines östlichen-türkischen Reiters vorzuzeigen.

In der letzten Vitrine sind die Helmtypen der ungarischen leichten Reiterei, die von den Husaren genutzt zu sehen (1,3), und den sich daraus entwickelten Dragonerhelm (2) und den mit einem Pickel versehenen, im allgemeinen von den Fußtruppen benutzten Helm.

An den Wänden fanden die Darstellungen der typischen Soldaten dieser Zeit und Stiche von Burgen unweit Tatas ihren Platz. Neben den Komárom darstellenden Stich ist das Modell eines Donauschiffes zu sehen.

Der zweite Teil der Ausstellung beginnt mit zwei Stichen, die den Sturm auf Tata 1594 sowie den die Belagerung leitenden Großwesir Sinan zeigen. Auf den Gestellen können wir verschiedene leichte Schußwaffen dieser Periode betrachten, Kanonen, Mörser, und Hakenbüchsen. Das Interessanteste der Ausstellung ist die zum Zerstören des Tores bei einer Belagerung dienende Petarde. Während der Rückeroberung Tatas am 23. Mai 1597 in den Türkenkriegen benutzte General Miklós Pálffy diese Waffe das erste Mal. Das internationale Echo auf die Rückeroberung der Burg war groß, dies bezeugen die über den Sturm angefertigten Stiche sowie eine Ausgabe der Nürnberger Zeitung aus dem Jahre 1597. Ein Bild des den Sturm anführenden Miklós Pálffy ist an der Wand gegenüber des Einganges zu sehen. Daneben auf beiden Seiten ist die Rückeroberung Győrs 1597 und eine Darstellung des Herzogs Adolf Schwarzenbergs zu finden. Győr wurde ähnlich wie Tata 1598 von Pálffy und Schwarzenberg von den Türken zurückgewonnen.

Im letzten Teil der Ausstellung versuchten wir die alltägliche Stimmung des 16./17. Jahrhunderts mittel einem ungarischen und türkischen Interieur zu vermitteln. Das schönste Stück des ungarischen Interieurs ist die Renaissancetruhe aus dem 16. Jahrhundert. Auf der Truhe befindet sich der Krug der 1674 gegründeten Metzgerzunft Tatas.

Im östlichen Interieur verdienen der Stuhl mit Perlmutterintarsien sowie Koranhalter unsere Aufmerksamkeit sowie die an der Wand angebrachten Jatagane.

In einer der Vitrinen sind im Zuge der Burgausgrabungen zum Vorschein gekommenen Gebrauchsgegenstände, in der anderen dagegen türkische Kupfergefäße ausgestellt.

Die Ausstellung findet ihren Abschluß mit Stichen über die Burg aus dem 17. Jahrhundert.

Irodalom

Tata története I. (Az őskortól 1727-ig)
Szerkesztette: **Bíró Endre** Tata 1977

Rohrbacher (Rédey) Miklós: Tata története Tata, 1888.

Faller Jenő: Suess Orbán 1577. évi jelentése Tata várának építkezéseiről Tata 1936.

Faller Jenő: Adatok Tata — Tóváros irodalmához Tata 1937.

Jenei Ferenc: A tatai vár Bp. 1956.

Takáts-Eckhardt-Szegfü: A budai pasák magyar nyelvű levelezései I. 1553—1589. Bp. 1915.

Thury József: Török történetírók I—II. Bp. 1893—1896.

Jedlicska Pál: Adatok Erdődi báró Pálffy Miklós a győri hősnek életrajza és korához. 1552—1600 Eger 1897.

Forgách Ferenc: Emlékirat (Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt.) Bp. 1982.

Istvánffy Miklós: Magyarország története 1490—1606. I—II. Debrecen 1867.

Gerő László: Magyarországi várépítészet Bp. 1955.

Szántó Imre: A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon Bp. 1980.

